

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2017

David Hloch

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

David Hloch

**Politika smiřování španělské
protifrankistické opozice do přechodu
k demokracii**

Bakalářská práce

Praha 2017

Autor práce: **David Hloch**

Vedoucí práce: **PhDr. Martin Mejstřík**

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

HLOCH, David. *Politika smiřování španělské protifrankistické opozice do přechodu k demokracii*. Praha, 2017. 38 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra evropských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Martin Mejstřík.

Abstrakt

Předkládaná bakalářská práce se zabývá vývojem a okolnostmi fenoménu politiky národního smiřování ve Španělsku mezi lety 1955 a 1975. Jejím cílem je pak odpovědět na otázku, do jaké míry byly tyto smírčí snahy úspěšné, tj. jaké byly jeho praktické výsledky, zabývá se však také otázkou dopadů těchto snah na španělskou společnost po pádu diktatury. Jedná se o případovou studii, jejíž náplní je teoretické vymezení pojmů spojených s problematikou rozdělené společnosti a jejího smiřování, představení hlavních aktérů rekonciliace a v neposlední řadě pak sledování vlastního vývoje procesu na příkladu chování komunistické strany a katolické církve. v práci je ukázáno, že tyto smírčí snahy reálně úspěšné byly, přičemž jejich dopad na následný vývoj španělské společnosti byl zásadní, neboť přímo vedl k politice paktu zapomnění. i tento výsledek je však možno vnímat jako problematický, jelikož kvůli němu nedošlo k uznání zločinů a obětí z období války a diktatury.

Abstract

The bachelor thesis presented here deals with the developments and circumstances accompanying the phenomenon of the national reconciliation policy in Spain between the years 1955 through 1975. It aims to answer a question to what a degree these conciliatory endeavours proved to be successful, i. e. what their actual outcomes were, but it also deals with the impacts of these endeavours upon the Spanish society after the dictatorship's fall. The thesis is conceived as a case study whose contents are represented by the theoretic delimitation of the notions related to the issue of a divided society and its reconciliation, the introduction of the key players active in the reconciliation process, and, last but not least, the tracking of the development itself of the process, using the example of the behaviours displayed by the Communist Party and the Catholic Church. The thesis demonstrates that these conciliatory endeavours actually were successful, whereas their impact upon the subsequent development of the

Spanish society was indeed substantial, as it resulted directly in the adoption of the oblivion pact policy. Even this finding can be perceived as being somewhat questionable though, since the crimes and the victims of the war and dictatorship period have failed to be acknowledged just because of it.

Klíčová slova

Španělsko, PCE, katolická církev, opozice, frankismus, rekonciliace

Keywords

Spain, PCE, catholic church, opposition, francoism, reconciliation

Rozsah práce: 78 691 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

v Praze dne 19. 5. 2017

David Hloch

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval především svým rodičům za jejich vytrvalou podporu při studiu.

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

David Hloch

E-mail:

davidhloch@seznam.cz

Studijní obor:

Mezinárodní teritoriální studia

Semestr a školní rok zahájení práce:

ZS 2015/2016

Semestr a školní rok ukončení práce:

LS 2016/2017

Vedoucí bakalářského semináře:

Doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D.

Vedoucí práce:

PhDr. Martin Mejstřík

Název práce:

Politika smiřování španělské protifrankistické opozice do přechodu k demokracii

Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):

Frankovo vítězství v občanské válce vedlo k institucionalizaci fenoménu tzv. dvojího Španělska. Po desetiletí od konce konfliktu byla společnost rozdělována na vítěze a poražené, přičemž vzájemné křivdy páchané na obou stranách v období konfliktu bránily až do poloviny padesátých let snahám překonávání vzájemných antipatií. Po této éře, během níž Španělsko stále zažívalo dozvuky války v podobě partyzánských bojů a represí ze strany vítězů, jež měly de facto charakter msty, se klíčové společenské organizace na obou stranách rozhodly ke změně kurzu, mezi nimi i v přímém kontrastu stojící katolická církev a komunistická strana. Tato práce si klade za cíl v daném období sledovat společenské změny vedoucí ke zvýšené toleranci jako nutnému předpokladu pro pokojný návrat k demokracii.

Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):

Oproti původnímu projektu došlo ke zúžení časového vymezení na období počínající polovinou padesátých let a končící pádem diktatury, původní záběr sahající až do roku 1982 objemem témat přesahoval rozměr práce. Ze stejného důvodu bylo vyřazeno či sloučeno několik dílčích podkapitol, které se věnovaly přesahům vzdálených hlavnímu tématu.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

- 1. Dvě Španělska**
- 2. Hlavní představitelé protifrankistické opozice**
- 3. Opoziční spolupráce a praktické snahy o společenský smír**
- 4. Výsledky smířčích snah**

Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů):

Aguilar Fernández, Paloma. Memory and Amnesia: The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy. New York: Berghahn Books, 2002.

Barba Prieto, Donato, Pío Moa, Milagrosa Romero Samper a Feliciano Montero García. 2009. La oposición durante el franquismo. Madrid: Encuentro Ediciones, 2009. (4 díly)

Carr, Raymond and Juan Pablo Fussi, España: De la dictadura a la democracia. Barcelona: Planeta, 1979.

Carrillo, Santiago. La difícil reconciliación de los Españoles: De la dictadura a la democracia. Barcelona: Planeta, 2011.

Chalupa, Jiří. Jak umírá diktatura: Pád Frankova režimu ve Španělsku. Olomouc: Votobia, 1997.

Gunther, Richard, José R Montero a Juan Botella. Democracy in Modern Spain. New Haven: Yale University Press, 2004.

Pedro Vega a Fernando Jáuregui. Crónica del antifranquismo: 1939-1975: Todos los que lucharon por devolver la democracia a España. Barcelona: Planeta, 2007.

Pérez Díaz, Víctor. The Return of Civil Society: The Emergence of Democratic Spain. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993.

Preston, Paul. El zorro rojo: La vida de Santiago Carrillo. Barcelona: Debate, 2013.

Preston, Paul. The Politics of Revenge: Fascism and the Military in Twentieth-Century Spain. London: Unwin Hyman, 1990.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

Úvod	2
Cíl práce	2
Použitá metoda	3
Kritické zhodnocení použitých zdrojů a zasazení práce do širšího badatelského kontextu	3
Struktura práce	5
1 Dvě Španělska	6
1.1 Poválečné rozdělení společnosti	7
1.1.1 <i>Vítězové</i>	7
1.1.2 <i>Poražení</i>	9
1.2 Procesy smířování a spolupráce	11
2 Hlavní představitelé protifrankistické opozice	13
2.1 Levice	13
2.1.1 <i>Komunistická strana Španělska</i>	13
2.1.2 <i>Španělská socialistická dělnická strana</i>	15
2.2 Pravice	16
2.2.1 <i>Katolická církev</i>	16
2.2.2 <i>Monarchisté</i>	17
2.2.3 <i>Demokratická pravice</i>	19
2.2.4 <i>Falangističtí reformisté</i>	20
3 Opoziční spolupráce a praktické snahy o společenský smír	21
3.1 Transformace komunistické strany a její politika tzv. národního usmíření	21
3.2 Obrat části katolické církve a její vztah k levici	24
4 Výsledky smířčích snah	28
4.1 Úspěšnost opoziční spolupráce	28
4.2 Nástin vlivu smířčích snah na průběh demokratické tranzice	29
Závěr	32
Summary	34
Použitá literatura	36
Knihy	36
Články	38

Úvod

Úpadek kdysi mocného španělského impéria v devatenáctém století, symbolicky vrcholící drtivou porážkou ve válce s USA v roce 1898, zapříčinil ve španělské společnosti rozkol vedoucí k faktickému rozdělení země na dva tábory. První z nich se vyznačoval značnou konzervativností a onen národní pokles přičítal odklonu od tradičních národních katolických hodnot na úkor „dekadentního“ modernismu. v kontrastu stál druhý, progresivistický tábor, jenž naopak příčinu v neschopnosti konkurovat ostatním mocnostem viděl ve zkostratělosti španělské společnosti, již bylo možno léčit pouze hledáním inspirace u úspěšnějších západoevropských zemí. Tento stav, který se ve dvacátém století posunul od střetu ideového ke střetu fyzickému v podobě občanské války, španělský básník Antonio Machado ve svém díle trefně označil jako vznik „dvojího Španělska“ (*Las dos Españas*). Po traumatické válečné zkušenosti však na obou stranách počínalo docházet k uvědomění v tom smyslu, že tento stav je třeba řešit, má-li se země skutečně někam dále posunout. k tomu však došlo až v období, kdy společenské rozdělení přerostlo z pomyslného ve skutečné, navíc státem posvěcené. To, v kombinaci se vzájemnými křivdami z období druhé republiky občanské války a rané frankistické diktatury, činilo tento úkol ještě obtížnějším, o to však naléhavějším.

Cíl práce

Smyslem předkládané práce je věnovat se snahám o překonání rozdílů, které se ve větší míře počínaly objevovat od poloviny padesátých let dvacátého století, gradovaly v letech šedesátých a, ve snaze narušit triumfalistickou režimní linii, vyvrcholily v letech sedmdesátých, ještě před úmrtím Francisca Franca a před nástupem období demokratické „tranzice“. Vzhledem k vnitřní pestrosti rozdělené španělské společnosti bude pozornost nutně věnována i výchozím pozicím jednotlivých zúčastněných subjektů, jež se na tomto smířovacím úsilí nějakým způsobem podílely, načež bude rozebrána i vlastní podstata a průběh jejich jednání. Na co se pak práce konečně ptá, je nejprve otázka reálné úspěšnosti těchto snah, následovaná druhou hlavní otázkou, která se nutně věnuje problematice jejich reálného dopadu na průběh nadcházející demokratické tranzice, aniž by se však věnovala tomuto politickému procesu jako takovému. Hypotéza je taková, že smírčí snahy skutečně dosáhly hmatatelných výsledků, napomohly k překonání starých stigmat a k poklidnému

přechodu k demokracii, ovšem nestaly se samy o sobě přímým spouštěčem a motorem demokratické transformace, jak si to „protifrankistická“ opozice původně, v ideálním případě, představovala.

Použitá metoda

Odpovědi na stanovené otázky jsou hledány zejména za použití sekundární literatury. Vlastní práce je pak primárně historiografické povahy, ačkoliv se zabývá i tématy dotýkajícími se politologie. Vzhledem k rozsáhlé rozvětvenosti španělských režimních i protirežimních struktur je využito metody indukce, kdy jsou závěry vyvozovány na základě studia vybraných klíčových subjektů reprezentujících hlavní ideové proudy. Vzhledem k tomu se tedy zároveň jedná o případovou studii, jejíž náplní je kvalitativní analýza těchto vybraných subjektů.

Kritické zhodnocení použitých zdrojů a zasazení práce do širšího badatelského kontextu

Zatímco práce věnující se různým součástem protifrankistické opozice – frankismu, demokratické transformaci a sociálně-ekonomickému vývoji Španělska, tedy tématům úzce souvisejícím s touto prací – vycházejí od roku 1975 v poměrně hojném počtu, samotná problematika rozdělené společnosti zůstávala až do 21. století vesměs na okraji zájmu – jde tak vskutku o téma zpracovávané do menší míry. To bylo ve vlastním Španělsku způsobeno zejména existencí tzv. „paktu o zapomnění“ (*pacto de olvido*), jehož smyslem bylo zabránit vzniku nových, negativních vášní, potenciálně národ znovu rozdělujících. Tento společenský konsensus byl překonán debatou o přijetí tzv. „zákona o historické paměti“ (přijat v roce 2007), který již inicioval nový zájem o problematice pasáže moderní španělské historie v domácím prostředí. v té době byla publikována stěžejní práce historičky Palomy Aguilar z roku 2004 – *Memoria y olvido de la Guerra Civil española* – na níž pak již reagovali další autoři, např. Omar G. Encarnación ve své sérii článků, i v relativně nedávno vydané publikaci *Democracy Without Justice in Spain: The Politics of Forgetting*, vyjadřujících se k tématu tranzice, paměti a spravedlnosti. Aguilar se ve své práci věnuje otázce paměti občanské války, kdy pak získané poznatky aplikuje při analýze budování legitimacy režimu.

Z klíčových děl zpracovaných během přípravy předkládané práce, zabývajících se společností v době frankismu obecně, je třeba na prvním místě uvést vlivnou práci *The Return of Civil Society*, jejímž autorem je sociolog Victor Pérez-Díaz. Z historiků

se pak stal jedním z nejproduktivnějších domácích autorů Javier Tusell (např. *Spain: From Dictatorship to Democracy*). v rozsáhlých publikacích se pak opozici přímo věnovali Fernando Jáuregui a Pedro Vega (*Crónica del antifranquismo*) či Sergio Vilar (*La oposición a la dictadura*). Z autorů s původem mimo Španělsko jmenujme v první řadě britské hispanisty Raymonda Carra (např. *Spain: Dictatorship to Democracy*) a Paula Prestona, autora obsáhlých životopisů Franca, Juana Carlose či Santiaga Carrilla – z pohledu této práce je pak zajímavá také jeho práce *The Politics of Revenge*. Politologicky orientovaná práce trojice autorů Richarda Gunthera, José Montera a Joana Botelly *Democracy in Modern Spain* je pak elementárním zdrojem v otázce charakteristiky politických stran.

V případě specifitěji vymezených monografií je třeba brát v potaz tu skutečnost, že velká část autorů těchto prací často pochází z okruhů přímo napojených na předmět zkoumání. Ač to nijak nemusí snižovat kvalitu publikací jako takových, je záhodno vnímat i přítomnost silnějších subjektivních vlivů přítomných v těchto pracích. Autor nejobsáhlejších dějin komunistické strany (PCE), levicový myslitel Gregorio Morán, byl sám dlouho jejím členem. Jeden z nevýraznějších autorů dějin španělské tranzice, protifrankistické opozice a levicových hnutí, José María Maravall, je naopak aktivním členem socialistické strany (PSOE). Biografie krále Juana Carlose a jeho otce Dona Juana byly sepsány jejich loajálními sympatizanty a spolupracovníky – José Vilallongou, respektive Luisem Ansonem – a podobné příklady bychom pak našli i u dalších publikací. Tyto práce jsou, ve srovnání s publikacemi zmíněnými v předchozím odstavci, přínosné zejména díky detailnímu faktografickému základu.

Díla uvedená v předchozích odstavcích jsou téměř výhradně španělské, případně anglosaské provenience, přičemž totéž lze prohlásit i o ostatních zdrojích užitých při zpracování této práce. Z českého prostředí se zvolenému tématu ve svých publikacích nejvíce blíží pouze přední český hispanista Jiří Chalupa, avšak jeho monografie věnovaná pádu frankistické diktatury (*Jak umírá diktatura*) se věnuje hlavně období tranzice, zatímco publikace *Zápisky o válce občanské*, která mimo jiné kvalitně, jakkoliv stručně, pojednává o podstatě rozdělení španělské společnosti, se svým časovým záběrem neúměrně vzdaluje tématu této práce. Minimální zájem o sledované období a o tuto problematiku jako takovou v českém prostředí tak byly jedněmi z motivačních faktorů inspirujících výběr tématu této práce. v kontextu výše uvedených publikací by se práce měla nejvíce tematicky i přístupově blížit novějším pracím sledujícím fenomén rozdělené španělské společnosti, kdy smyslem práce není pouze

sledovat historický vývoj chování opozičních hnutí jako takový, zejména z hlediska faktografie, avšak je současně prostředkem pro ilustraci hlubší problematiky.

Struktura práce

Stať předkládané práce je rozčleněna do čtyř hlavních kapitol. Logika jejich pořadí pramení z úmyslu nejprve vysvětlit teoretické pozadí a kontext sledovaného období, načež dále postupuje k vyličení specifických charakterů sledovaných subjektů, na něž navazuje faktograficky zatíženější část, která se věnuje praktickým přístupům ke sledované problematice, z čehož vychází další část, jež nabízí úvahu nad výsledky smířovacích snah.

Úvodní kapitola se zabývá teoretickým vymezením pojmů, jež budou dále v práci využívány. Hledá odpověď na otázky, jaké skupiny obyvatel lze řadit do dvou antagonistických táborů, i to, jak nakládat s pojmy usmíření či spolupráce.

Druhá kapitola se pak již specifičtěji zabývá těmi subjekty, které se nějakým způsobem smířících snah aktivně účastnily, nebo pro ně alespoň byly nějakým způsobem relevantní, jakkoliv nutně samy vlastní iniciativu nevyvíjely.

Ve třetí části práce je již pozornost věnována praktickým aspektům smířících politik. Jako modelové příklady jsou zde uvedeny dvě nejvýznamnější hnutí působící na obou stranách barikády, tedy komunistická strana a katolická církev. Tyto smířčí snahy samozřejmě nelze přisoudit pouze jim, nicméně jejich iniciativy dosáhly nejrelevantnějších výsledků vzhledem k jejich reálnému vlivu na španělskou společnost, což je něco, co chybělo například exilovým organizacím, či skupinám volícím přímou konfrontaci s režimem.

Tyto výsledky jsou poté vyhodnoceny v kapitole poslední, respektive v její první podkapitole, která se zabývá souhrnem pozorovatelných výsledků smířících snah. Druhá z podkapitol se pak namísto „výsledků“ věnuje spíše „následkům“ těchto smířovacích iniciativ, které byly zaznamenatelné v období po Francově úmrtí a po nástupu procesu demokratické transformace.

1 Dvě Španělska

Občanská válka a Francův triumf znamenaly pro Španělsko de facto institucionalizaci stavu patrného již před válkou, tedy rozdělení společnosti do dvou kategorií. Původní vymezení na příznivce konzervativizmu a progresivizmu bylo nyní posunuto do roviny „vítězů a poražených“. Až do Francovy smrti tak ve Španělsku existovaly dvě nerovnocenné kategorie občanů, neboť Caudillo prakticky nikdy nepřipustil žádnou formu smírcí politiky – naopak s jeho rostoucím věkem a nástupem senility se jeho nedůvěra k tzv. poraženým prohlubovala.¹ v průběhu let 1939 až 1975 však s narůstajícím odstupem od válečné zkušenosti a s ohledem na generační obměnu zpočátku přirozená polarizace společnosti logicky začala postrádat na intenzitě a, bez ohledu na oficiální politiku, Španělé začali hledat cesty ke sblížení. Přesto by však bylo chybou vnímat tři a půl desetiletí trvající společenskou exkluzi poražených jako pouhý následek Francovy osobní zatvřelosti. Nebyl jediným, kdo ani po několika dekádách od konce války nebyl ochoten zapomenout na zášť zakořeněnou v dobách před nástupem diktatury, ať již na straně vítězů či poražených. Smyslem této kapitoly je v první řadě objasnit pojmy týkající se problematiky rozdělení a sblížování španělské společnosti, jež budou v této práci dále užívány.

Výše v textu již bylo pracováno s pojmy „vítězů“ a „poražených“ označujícími dvě společenské kategorie. Vzhledem k širší záběru je však nutno hlouběji analyzovat jejich obsah, jinými slovy to, které společenské podskupiny jsou zde zahrnuty. Nabízející se dualistické rozdělení na pravici a levici v tomto případě selhává, neboť pravicová demokratická opozice existovala vždy, ačkoliv s protifrankistickým postojem je tradičně spojována v první řadě levice. Problematické by bylo i vymezení na příznivce a odpůrce druhé republiky, neboť zde zůstává problematická vnitřně fragmentovaná skupina monarchistů, již lze k vítězům války řadit pouze částečně. Velká část sice byla na straně Franca a karlistická frakce se skutečně stala součástí sjednocené Falangy, královská rodina se svými podporovateli však nadále zůstávala v exilu a vzhledem ke svým specifickým zájmům inklinovala spíše ke spolupráci s demokratickou opozicí. Opominout nelze ani tu skutečnost, že v celém poválečném období nelze řadu skupin řadit pouze k jediné straně, neboť u takových, z více či méně pragmatických důvodů, docházelo ke změnám postoje a k vnitřnímu štěpení, což je

¹ Paul Preston, *Juan Carlos: Steering Spain from Dictatorship to Democracy* (London: Harper Press: 2012), 307.

zřetelné zejména v řadách původních podporovatelů Francovy diktatury. Vzhledem k této pestrosti je nutno pojmy vymežit na základě individuálního výčtu. Kategorickým rozřazením jednotlivých společenských uskupení nutně dochází k určitému zobecňování a je tedy nutno zdůraznit, že v jejich rámci se samozřejmě objevovaly dílčí a individuální postoje neodpovídající takto nastavené šabloně, jež si pro účely této práce všimá zejména procesů na celospolečenské úrovni – většinové proudy však lze označit za dostatečně relevantní.

1.1 Poválečné rozdělení společnosti

Před vlastním rozbořem stran rozebíraných v této práci je nutno v první řadě specificky vymežit, ke které ze dvou hlavních složek španělské společnosti je možno tyto skupiny řadit. Právě to je smyslem následujících dvou podkapitol.

1.1.1 Vítězové

Stranu vítězů, španělsky *vencedores*, reprezentovala v první řadě armáda, tedy těleso, z něhož vzešla rebelující generalita. Ozbrojené složky silně zasažené výdajovými škrtky v období republiky by jen těžko hledaly důvod pro to, aby zradily výsledek vlastního puče. Zatímco vyšší šarže se trvale rekrutovaly primárně z loajálních veteránů občanské války, což se však postupně projevovalo na věkovém složení armádních elit, řadoví vojáci nutně procházeli generační obměnou a jejich loajalita k režimu byla zajišťována zdůrazňováním jejich výsadního společenského postavení a frekventovanými propagandistickými demonstracemi typu vojenských přehlídek. s úpadkem bezprostřední paměti občanské války se nevyhnutelně i mezi mladými vojáky objevovaly protirežimní tendence, nešlo však o všeobecný fenomén jako u jiných skupin, jež budou zmíněny dále. Díky bezprostřednímu spojení s nástupem režimu a s loajálními armádními špičkami nebylo ve Španělsku vůbec pravděpodobné vyústění v důstojnický převrat podobný tomu v sousedním Portugalsku.²

Ruku v ruce s armádou šla v ústretu Francovu režimu jediná politická strana, *Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET y de las JONS)*, dále v textu zjednodušeně uváděna jako „Falanga“. Jelikož tato vznikla jako široká směsice protirepublikánských politických hnutí, její obecnější klasifikace je poněkud problematická, nicméně pro účely této práce není důležitá její

² Paul Preston, *The Politics of Revenge: Fascism and the Military in 20th Century Spain* (London: Routledge 1995), 159.

podrobná politologická analýza, nýbrž pouze její vnímání jakožto nástroje Francovy vlády a její role jako prostoru k realizaci politických ambic neopozičních představitelů. Vzhledem k jejímu širokému záběru se do ní „vešli“ jak skalní příznivci režimu, tak i členové uvažující poněkud reformněji. První z nich byli označováni za *inmovilistas*, tedy ty, kdož v duchu konzervatismu odmítají jakýkoliv posun, zatímco druzí byli tzv. *aperturistas*, ve volném překladu „otevření“. Střední cestu pak představovali tzv. *continuistas*, jejichž cílem bylo pokračování ve Francově odkazu, i když bez přehnané rigidity.³ Zatímco na sklonku Francovy vlády se *inmovilistas* společně s dalšími ortodoxními odpůrci reformy spojili v uskupení souhrnně označované jako *bunkr*, z řad *aperturistas* se rekrutovali budoucí představitelé demokratické tranzice. Nehledě na modernistické uvažování některých falangistických politiků a úředníků byla tato strana stále především prostorem k získávání podílu na moci ve frankistickém státě a, jako taková, zůstávala pilířem strany vítězů.

Třetí institucí, o níž se Francův režim opíral, byla španělská katolická církev. Byla-li Falanga nástrojem politickým a armáda silovým, církev pak sloužila jako nástroj kontroly nad společenským životem obyvatel. Kněžstvo bylo dlouhodobě terčem kritiky modernistů jako jeden z viníků úpadku Španělska, což postupně vyústilo v násilné útoky proti této společenské vrstvě, které, během občanské války, přerostly doslova v masakry ze strany radikálních republikánů. Jako taková se církev, nikoliv neoprávněně, cítila v pozici oběti, což v poválečném období triumfu tradicionalismu využívala k zavedení vlastní revanšistické politiky vůči poraženým.⁴ Díky souladu se zájmy a názory Francisca Franca se zejména starší představitelé kléru zasazovali o poskytnutí legitimacy novému režimu, nicméně tato spolupráce, na rozdíl od předchozích dvou zmíněných subjektů, nebyla bezvýhradná, a to zejména od poloviny padesátých let, kdy se postupně začal oddělovat nižší klérus, jenž byl více nakloněn celospolečenskému dialogu. Tento vnitřní rozkol postupně v pozdním období diktatury přerostl v otevřenou roztržku s Francovým režimem a v příklon k opozičním hnutím, což z církve činilo jednu ze složek společnosti, již lze postupně zařadit k oběma pólům rozdělené společnosti.⁵

³ Tamtéž, 127.

⁴ Víctor Pérez-Díaz, *The Return of Civil Society: The Emergence of Democratic Spain* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1993), 131.

⁵ Juan José Linz, „Church and Spain from the Civil War to the Return of Democracy“, *Daedalus* 120 (1991): 169–170.

V podobně ambivalentní situaci se ocitli i monarchisté. Mluvit o podporovatelích monarchie obecně jako o jediné skupině by bylo zjednodušující, neboť zde stále přetrvávalo rozdělení, jež vzniklo v 19. století, a to na podporovatele vládnoucí dynastie a na proti nim stojící zastánce karlistické větve. Zatímco karlisté otevřeně vystupovali na straně Franca již od občanské války, královská rodina, v čele s Donem Juanem, spíše oportunisticky balancovala na pomezí obou stran, přičemž s postupem času zvítězila její náklonnost k opozici. Idea monarchie jako taková byla sice blíže Francovu tradicionalismu, osobní nevraživost mezi Donem Juanem a Francem, stejně jako problematika legitimacy potenciálně obnovené monarchie, však bránily vzájemné spolupráci.⁶ Ani pozice budoucího krále Juana Carlose nebyla jednoduchá – nehledě na jeho vnitřní přesvědčení o nutnosti reform byl stále spojen s režimem, jemuž za svou pozici vděčil. Přes veškeré neshody s Francem a přes obrat Dona Juana k demokratické opozici však podporovatelé monarchie ve válce přirozeně přáli spíše povstalcům nežli republikánům stojícím za jejím pádem a, vzhledem k vazbám i loajalitě karlistické větve vůči Caudillovi, tak lze monarchisty vnímat, alespoň rámcově, jako součást skupiny *vencedores*.⁷

Ačkoliv již byla naznačena značná nesourodost výše zmíněných skupin, a ačkoliv je není možno ani paušálně označit za podporovatele frankistické diktatury, spojuje je alespoň inklinace k tradicionalismu a ke konservativismu jakož i skutečnost, že, nehledě na možné rozpory s oficiální frankistickou politikou, nebyly postihnuty takovou univerzální ideologickou a praktickou ostrakizací, jako tomu bylo v případě skutečných poražených vzešlých z občanské války. Kde naopak jakékoliv shodu nalézt nelze, je v případě otázky přístupů k druhé polovině společnosti, kde již existují odlišnosti v závislosti na konkrétní skupině či jejích frakcích.

1.1.2 Poražení

Pokud v této práci bude hovořeno o skupině poražených, tedy *vencidos*, střetneme se opět s tím problémem, že tato skupina nemůže být automaticky považována za totožnou s protifrankistickou opozicí. Ta totiž, jak již bylo zmíněno, tento rozměr přesahuje a rekrutuje se i z řad *vencedores*. Je však pravdou, že se oba prvky nejnápadněji spojují zejména v případě španělské levice. Primárně s ní byl spojován vzestup i pád druhé republiky, ale zároveň také nejvýraznější protirežimní

⁶ Preston, *Juan Carlos*, 141–142.

⁷ John Van der Kiste, a *Divided Kingdom: The Spanish Monarchy From Isabel To Juan Carlos* (Stroud: Sutton Publishing Limited, 2007), 184.

opoziční aktivity. Zatímco tradičně nejpočetnější zastoupení ve společnosti patřilo socialistické *Partido Socialista Obrero Español (PSOE)*, neaktivnější byla komunistická strana – *Partido Comunista de España (PCE)*, jež po pádu republiky nezažívala období vnitřní roztržitosti jako PSOE.⁸

Pakliže hovoříme o těchto dvou politických stranách, nelze opominout tu skutečnost, že se v pozici poražených neocitli pouze vlastní členové těchto stran, nýbrž i jejich přívrženci. Ti se nejčastěji rekrutovali z řad dělníků, kteří si svou náklonnost k levicovým stranám uchovávali i po dobu jejich působení v ilegalitě a často své preference přenášeli i na další generace v rodinách.⁹ Společně s dělnictvem levice nacházela silnou oporu i v akademických kruzích, a to jak u studentstva, tedy mladší části populace, tak i mezi samotnými akademiky. Zatímco dělníci byli z pohledu Francova režimu s podporou republiky jednoznačně spojováni a, jako takoví, se automaticky stávali občany druhé kategorie bez zastání, tak i církve, která až do poloviny 50. let odmítala zapomenout na antiklerikalismus předchozích desetiletí i aktivizované studentstvo, které o sobě dávalo vědět nejvíce od let padesátých a šedesátých a nemohlo z generačních důvodů být přímo řazeno k válečným poraženým, spřízněností s levicí do této kategorie svým způsobem zařaditelní byli.¹⁰

Ve velmi specifické pozici se v poválečné společnosti nalézala demokratická pravice. Vzhledem ke své politické orientaci nebyla řazena do stejné skupiny s levicovými republikány a její spřízněnci byli spíše tolerováni. Po rozpadu původní koalice *Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA)* v roce 1937 však také nastal značný útlum jejího vlivu. Na rozdíl od levice, která byla uvnitř Španělska aktivní a dokázala se organizovat i ve vězeních a dokonce i v rámci frankistických institucí, se protifrankistická pravice do vnitřního politického života zapojila až v období transformace – do té doby byla do značné míry omezena na činnost v exilu, kde dokázala navázat spolupráci zejména s královskou rodinou, která se nalézala v podobné pozici.¹¹

Na rozdíl od strany vítězů se skupina poražených snáze vnímá jako propojený celek. Ačkoliv se tento skládal ze složek, které by si za standardních okolností

⁸ José María Maravall, „Spain: Eurocommunism and Socialism“, *Political Studies* 27 (1979): 220–221.

⁹ José María Maravall, *Dictatorship and Political Dissent: Workers and Students in Franco's Spain* (New York: St. Martin's Press, 1978), 12.

¹⁰ Miguel Gómez Oliver, „El Movimiento Estudiantil Español durante el franquismo (1965–1975)“, *Revista Crítica de Ciências Sociais* 81 (2008), 96.

¹¹ Milagrosa Romero Samper, *La oposición durante el franquismo 3: El exilio republicano* (Madrid: Ediciones Encuentro, 2005), 302.

konkurovaly, a ačkoliv také spory v rámci opozice byly její přirozenou součástí, nedocházelo zde k principiálním odchylkám směrem k opačnému pólu španělské společnosti, jako tomu bylo v případě vítězů.

1.2 Procesy smiřování a spolupráce

Má-li se tato práce věnovat problematice smiřování a spolupráce mezi subjekty zmíněnými v předchozích kapitolách, je nutné dále vymezit i tyto pojmy. Ačkoliv na první pohled mohou tyto subjekty působit jako vzájemně propojené, je mezi nimi třeba vnímat určitý elementární rozdíl. Uznání jiné skupiny jako skupiny hodné rovného přístupu a dialogu nutně nepřináší nutnost navázání spolupráce, zatímco spolupráce, ať již s jinými složkami opozice či jakkoliv jinak, například přímo s táborem protivníka, může být naopak především otázkou účelovosti.

Vzhledem k již zmíněné institucionalizaci poválečného rozdělení společnosti do dvou kategorií je to, co je v této práci nazýváno usmířením či smiřováním, nutno pokládat nikoliv za pouhý sentimentální či morální akt, jenž by bylo možno omezit na pouhé deklarace. Nelze samozřejmě opomenout ani existenci četných prohlášení, zejména ze strany exilové juanistické monarchistické opozice. Těžiště zájmu této práce však spočívá v zaměření na systematické politické programy a individuální kroky, jejichž cílem bylo překonání systému dvou tříd. Vzhledem ke skutečnosti, že frankistický režim zakládal svoji legitimitu v první řadě na vítězství v občanské válce, jejímž smyslem bylo z jeho pohledu ukončit stav všeobecné názorové a morální „anarchie“, což považoval za skutečnou příčinu války, jednalo se o iniciativy značně ambiciózní.¹² Představa, že by byl narušen stav, v němž jsou *vencedores* jasně odděleni od *vencidos*, byla pro vládnoucí garnituru nepřijatelná. Jejich potenciální zrovnoprávnění by totiž legitimitu režimu narušilo tím, že by ji postavilo mimo pozici garanta všeobecného míru. Právě vytěšňování levice z pozice síly je tím, co bránilo otevřené polarizaci společnosti, jež by nutně vedla k nové občanské válce – tedy alespoň taková byla oficiální frankistická interpretace.¹³

Nehledě na tento oficiální přístup existovaly reálné snahy o smír již od druhé poloviny padesátých let. v praktické rovině se o prolomení ledů pokusila nejprve komunistická strana, která v roce 1956 na sjezdu v Praze formulovala svůj program

¹² Raymond Carr a Juan Pablo Fusi, *Spain: Dictatorship to democracy* (Barcelona: Planeta, 1979), 16.

¹³ Paloma Aguilar Fernández, *Memory and Amnesia: The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy* (New York: Berghahn Books, 2002), 72.

politiky „národního usmíření“.¹⁴ k obratu nicméně počínalo docházet i na pólu opačném, tedy v rámci katolické církve. Mladší generace kléru, válkou poznamenaná pouze nepřímo, se zhostila úkolu znovu vybudovat pozitivní vztah k dělnické třídě.¹⁵ Konkrétním procesům proběhnuvším v pozdějších obdobích budou věnovány konkrétněji další kapitoly, pro ujasnění pojmů je však nutno nejprve uvést, že pojem „národní usmíření“, který se stal ústředním bodem programu PCE, nabyl tímto značného ideologického podtextu a byl tak komunisty de facto přivlastněn. Vzhledem k jeho obecné příhodnosti s ním bylo často operováno i nekomunisty – například je možno uvést jeho užití během 4. kongresu evropského hnutí v Mnichově v roce 1962, jelikož se však jedná o název konkrétní stranické politiky, bude s ním tak v této práci dále zacházeno, pokud nebude řečeno jinak.¹⁶ Obecně tak bude užíváno pojmů smiřování, smír, či smíření, které podobné zatížení nenesou.

Pojem spolupráce je ve srovnání s předchozími pojmy méně problematický. Ke kooperaci v rámci opozice docházelo ve sledovaném období v hojném počtu, obvykle však živelnou formou – její institucionalizace v politické sféře přišla až v pozdní fázi. Ke spolupráci docházelo nejen mezi jednotlivými opozičními skupinami, mohlo jít i o součást postupu v jednání s režimem – pro příklad budiž uvedena participace komunistů v oficiálních vertikálních syndikátech, tedy státem kontrolovaných odborech. Spolupráce mohla být praktickým projevem smíru, nicméně od smiřování ji odlišuje to, že jde o obecný proces, ze své podstaty nevyžadující překonání sváru, jako tomu je právě u smiřování.

¹⁴ Santiago Carrillo, *La difícil reconciliación de los españoles: De la dictadura a la democracia* (Barcelona: Planeta, 2011), 34–36.

¹⁵ Pérez-Díaz, 146.

¹⁶ Romero Samper, 303.

2 Hlavní představitelé protifrankistické opozice

V této části práce bude věnována pozornost větším uskupením, jež se svými aktivitami ve sledovaném období postavily do role opozice vůči oficiální politice. v předchozí kapitole zmíněné rozdělení společnosti na dvě hlavní skupiny a jejich součásti v tomto případě nelze přímo aplikovat na vymezování opozičních subjektů. Skupina poražených pochopitelně měla na první pohled zřejmé důvody pro vyvíjení protirežimních aktivit, ty však nelze omezovat pouze na ni. Uvažování v rozporu s oficiální politikou se totiž do značné míry projevilo i v rámci skupiny vítězů, což výrazně přispělo ke vzniku iniciativ napomáhajících hledání smíru mezi Španěly. v následujících podkapitolách tak bude věnována pozornost i jim.

2.1 Levice

Řada autorů historických publikací, které se zabývají protifrankistickou opozicí, se na prvním místě věnuje právě levicovým hnutím a stranám. Ačkoliv je to z části způsobeno osobní politickou orientací těchto autorů (jmenujme například Sergio Vilara či José Maravalla), nelze nežli uznat tu skutečnost, že *izquierdistas*, tedy stoupenci levice, sehráli, zejména v raných fázích protirežimního odporu, dominantní roli. Zatímco pravicové subjekty byly, buďto přímo a „chtě-nechtě“, inkorporovány do falangistických struktur, nebo byly nuceny odejít do exilu, jako tomu bylo např. v případě republikánů a jejich odchodu z CED (Španělské konfederace autonomní pravice) José María Gila-Roblese, španělská levice se dokázala stáhnout do podzemí, odkud aktivně organizovala různé formy odporu. Nikoliv však izolovaně, nýbrž v úzké spolupráci s občanskými hnutími, což ji stavělo do jednoznačně prominentnější pozice ve srovnání se vzdálenou demokratickou pravicí, jež své aktivity musela omezit na exil.¹⁷

2.1.1 Komunistická strana Španělska

Ve srovnání s nejstarší a největší levicovou socialistickou stranou (PSOE) se v meziválečném období komunistická strana (PCE) těšila jen minimální podpoře.¹⁸ Přesto se v období poválečném dokázala vyprofilovat jako nejvýraznější a též neaktivnější opoziční politická strana. Existuje vícero vysvětlení příčin tohoto

¹⁷ Carr a Fusi, 162–163.

¹⁸ Richard Gunther, José R. Montero a Joan Botella, *Democracy in Modern Spain* (New Haven: Yale University Press, 2004), 93.

vzestupu, která se váží především k ranému období diktatury spadajícímu mimo přímý zájem této práce, uvedme zde tedy pouze ta hlavní. Na prvním místě této prominenci napomohl poválečný úpadek socialistů způsobený tvrdou frankistickou perzekucí, jež vedla k fyzické eliminaci většiny neexilového vedení strany, ale také vnitřní rozpory v samotné PSOE.¹⁹ PCE mezitím těžila ze své dobré organizace a ze stranické disciplíny, podobně jako tomu bylo u jiných evropských komunistických stran.²⁰ v kontextu nastupující studené války ke zviditelnění komunistů také paradoxně přispěla ostrá protikomunistická Francova rétorika, jíž chtěl *caudillo* docílit legitimizace režimu v očích Západu a španělské společnosti i v poválečném období, a to s ohledem na vznik Východního bloku a nástup studené války. Jako nepřítel režimu číslo jedna nabyla PCE na atraktivitě v očích těch, kdo o frankismu měli své pochybnosti, a komunistům tak byla usnadněna cesta k napojení na nestranické společenské složky, zejména pak na dělníky a studentstvo.²¹

Označení komunistů za úhlavní nepřátele režimu však též otevřelo nový problém v otázce společenského smíru. Vzhledem k jejich narůstající popularitě si brzy i nekomunističtí agitátoři za znovusjednocení španělské společnosti uvědomili, že pro úplný smír a potlačení negativního odkazu občanské války je třeba vést dialog i s nimi, což však bylo téma extrémně citlivé – nejen vzhledem k postoji režimu, ale i s ohledem na válkou zasaženou většinovou populaci. Ač PCE stála na straně poražených, nebylo možno opomenout takové zločiny, jako byly masakry kléru v Baskicku či hromadné vraždění vězňů při tzv. *matanzas de Paracuellos*, na němž se měl dle španělské prokuratury osobně podílet i Santiago Carrillo, dlouhodobý generální tajemník PCE (od roku 1960) a zároveň její hlavní ideolog.²² i kvůli těmto excesům nebylo možné PCE vnímat jako pouhou oběť války, ale též jako spoluviníka válečných hrůz. i po skončení války vedli komunisté jako jediní aktivní guerillový odboj, následkem čehož si vysloužili de facto pověst teroristů.²³ Otázka dialogu s komunistickou stranou se tak stala nejpalčivější otázkou pro podporovatele španělského smíru – sami komunisté si však přitom tento problém uvědomovali a od poloviny padesátých let strategii přímé

¹⁹ José María Maravall, „Spain: Eurocommunism and Socialism,“ *Political Studies* 27 (1979): 220.

²⁰ Carr a Fusí, 163.

²¹

²² José Luis Vilallonga, *Hovory s Juanem Carlosem, králem španělským* (Praha: Český spisovatel, 1995), 98–99.

²³ Paul Preston. *El zorro rojo: La vida de Santiago Carrillo* (Barcelona: Debate, 2013), 161.

konfrontace nahradili taktikou cílené oportunistické kooperace a infiltrace režimních struktur.²⁴

2.1.2 Španělská socialistická dělnická strana

V předchozí podkapitole již bylo naznačeno, že se v poválečném období španělská socialistická strana ocitla v hluboké vnitřní krizi. Ve srovnání s PCE, která byla organizována do relativně autonomních regionálních buněk, byla PSOE stranou silně centralizovanou – ztráta vedení následkem perzekuce a nutného exilu ji tak ochromila více.²⁵ i přesto se však socialisté, na rozdíl od vypočítavějších komunistů, nevzdali strategie přímé konfrontace. Pustili se však do předem prohraného souboje. Po pokusu o vyvolání vlny stávek mezi lety 1949 a 1956 byl zbytek vnitrostátního vedení strany a ilegálních socialistických odborů UGT (*Unión general de trabajadores*) Francem zdecimován, zatímco komunisté dokázali v tomto období své vlastní odbory CCOO (*Comisiones obreras*) de facto vtělit do oficiálních, tzv. vertikálních syndikátů – jediné povolené, státem kontrolované, odborové organizace.²⁶ PSOE tak byla nepřímo nucena vyklidit komunistům pole. Další rána jí byla zasazena v druhé polovině šedesátých let, de facto z vlastních řad. Mezi univerzitními studenty populární profesor sociologie Tierno Galván založil v roce 1968 vlastní, radikálnější marxistickou Socialistickou stranu lidovou (PSP), se kterou si rychle vybudoval solidní základnu podporovatelů na úkor tradičních socialistů²⁷. Na rozdíl od vlastní PSOE, která se komunisty, aktivně usilujícími o uzurpaci prostoru vzniklého následkem úpadku socialistů, cítila vcelku oprávněně ohrožena, a zaujala tak k PCE postoj rivala, Galván se spolupráci s komunisty nebránil. PSOE tak byla nadále hnána do kouta – na nohy se dokázala znovu postavit až po zvolení mladého dynamického lídra Felipe Gonzáleze v roce 1974.²⁸ Konfrontační postoj socialistů vůči režimu i ostatním levicovým stranám může být pochopitelný, a do značné míry byl vynucen historickými okolnostmi – v období před pádem frankismu však nikterak nepřispěl k různorodým snahám o národní smír, jež můžeme sledovat u ostatních hnutí.

²⁴ Pierre Conard-Malerbe. *La oposición al franquismo, 1939–1975* (Oviedo: Naranco, 1977) 106–107 s.

²⁵ Maravall, „Spain: Eurocommunism and Socialism“, 220–221.

²⁶ Carr a Fusí, 164.

²⁷ Sergio Vilar, *La oposición a la dictadura: Protagonistas de la España democrática* (Barcelona: AYMA, 1976), 124–126.

²⁸ Malerbe, 183.

2.2 Pravice

Není bez zajímavosti, že španělská opoziční pravice jako celek není v období frankismu jednoznačně zařaditelná na stranu poražených či vítězů. Jediným jednoznačně poraženým subjektem se staly exilové zbytky republikánské demokratické pravice, ztělesněné především v osobě politického veterána Gila-Roblese – ty však zaujímaly na tomto poli pouze marginální prostor. Ostatní uskupení, podstatně vlivnější, tedy zejména církev, monarchisté a případní reformisté z řad falangy, patřila víceméně ke straně vítězů, což činí jejich postavení v rámci opozice velmi specifickým ve srovnání s tradiční ilegální činností levicových stran. Aktivity pravice se obecně spíše nežli o přímé svržení režimu snažily o jeho graduální reformu prostřednictvím překonávání dogmat a hledání dialogu se skupinou poražených.

2.2.1 Katolická církev

Španělský sociolog Victor Pérez-Díaz označil katolickou církev poválečného období za „církev triumfující“.²⁹ Takové označení je více nežli výstižné. v předchozích podkapitolách již bylo několikrát okrajově zmíněno násilí, jež bylo páchano na kněžstvu v období občanské války. v některých oblastech, zejména pak na severu Španělska, bylo radikálními republikány povražděno až 88% kněží, což je samo o sobě děsivé číslo.³⁰ Válečné násilí páchané na kléru však bylo pouze vyvrcholením dlouhodobého konfliktu mezi progresivisty a konzervativci, jenž byl zažehnut během úpadku Španělska v 19. století. Církev trpěla dlouhodobě i v období předválečném – antiklerikální hnutí, aktivní především v Barceloně, mělo na svědomí řadu vražd kněží i aktů zhářství napáchaných vůči církevním statkům.³¹ Druhorepubliková ústava pak v míře sekularizace zacházela výrazně dále nežli postfrankistická ústava z roku 1978, zbavujíc církev vlivu ve všech společenských sférách – od školství po pohřebnictví.³² Francovo vítězství v občanské válce tak bylo církví vnímáno přímo jako dar z nebes.

Konzervativní *Caudillo*, který se jinak snažil o dosažení maximální kontroly nad tradicionalistickými strukturami prostřednictvím *Movimienta*, přiřknul v novém systému církvi nadstandardně autonomní pozici, a to zejména ve srovnání s výrazněji podřízenou Falangou a armádou. Církev mohla vykonávat dohled nad veškerým duchovním

²⁹ Pérez-Díaz, 130.

³⁰ Tamtéž, 129.

³¹ Francisco Martín Hernández a José Carlos Martín de la Hoz. *Historia de la iglesia en España* (Madrid: Palabra, 2009), 255.

³² Linz, 172–173.

životem španělské společnosti. Starala se o školství, získala však také dohled nad cenzurou.³³ Zároveň si udržovala silný politický vliv prostřednictvím politicko-duchovních organizací ACNP (tzv. *Propagandistas*, Národní katolická asociace propagandistů, překl. aut.) a později též *Opus Dei*.³⁴ Za zmínku pak stojí též i skutečnost, že se církev stala příjemcem štědré finanční podpory státu. Franco se však silné církve bát, alespoň z počátku, nemusel.³⁵ Vzhledem ke zmíněné historii španělského antiklerikalismu mohl počítat s její loajalitou výměnou za ochranu, již jí poskytoval. Pro *Caudilla* to nebyl obchod nevýhodný, neboť mu podpora kléru sloužila za jeden ze dvou hlavních zdrojů legitimacy (prvním byla již zmíněná „obrana před úpadkovým levičáctvím“).³⁶ Fenomén této úzké spolupráce frankistického státu a církve je označován za tzv. *nacionalcatolicismo*, tedy národní katolicismus.

Tato ideologie se stala pro frankistické Španělsko definujícím prvkem – jak se později ukázalo, s podporou církve stát stál i padal. Absolutní loajalita katolické církve totiž s přílivem mladých, válkou méně poznamenaných kněží, od poloviny padesátých let začínala získávat drobné trhliny, jež se loajalistickým kněžským strukturám koncem následující dekády vymkly z rukou. Tento, byť zpočátku jen částečný, rozkol mezi státem a klérem byl způsoben snahou zejména mladých kněží o znovuoobnovení sociální funkce církve – která byla značně upozaděna v rámci poválečné triumfální msty vůči antiklerikálnímu levicovému dělnictvu – což šlo ruku v ruce s levicovými idejemi.³⁷ Není tak překvapením, že tyto tendence vedly k postupnému sblížování kléru a levice, jež v sedmdesátých letech přerostlo v otevřenou revoltu vůči režimu, což je však fenomén podrobněji sledovaný až v následující kapitole.

2.2.2 Monarchisté

Pokud se vztah církve a státu ve frankistickém Španělsku profiloval jako ambivalentní, kdy se v rámci jedné struktury bok po boku ocitly opoziční i prorežimní skupiny, vztah monarchistů ke státu byl ještě komplikovanější. Prvním z problémů znesnadňujících jednoduchou klasifikaci této skupiny je její značná rozvětvenost. Pokud se totiž bavíme o monarchistech, je nejprve nutné specifikovat, o kterou podskupinu se

³³ Pérez-Díaz 132–133.

³⁴ Edward J. Heubel, „Church and State in Spain: Transition toward Independence and Liberty“, *The Western Political Quarterly* 81 (1977): 132.

³⁵ Pérez-Díaz, 133.

³⁶ Jiří Chalupa, *Jak umírá diktatura: Pád Frankova režimu ve Španělsku* (Olomouc: Votobia, 1997), 37.

³⁷ Enrique Berzal de la Rosa, „Contribución de la iglesia a la reconstrucción del sindicalismo de clase en españa durante el franquismo“, *Historia actual online*, 35 (2014): 115.

jedná. Nicméně ani postoje jednotlivých monarchistických podskupin nebyly neměnné. Zatímco v rámci církve lze vcelku jednoznačně načrtnout hranici oddělující loajální kněžstvo od revoltujícího, v případě monarchistů jsou takové hranice značně nezřetelné.

Spíše nežli otázka politických orientací byla příčinou rozvětvenosti otázka dynastická. Ta navíc s postupujícím časem nabývala na komplikovanosti vzhledem k nárůstu počtu královských pretendentů, z nichž žádný, vzhledem k Francovu přístupu „rozděl a panuj“, nebyl vyloženě bez nadějí, čímž byla dále přiživována rivalita mezi jednotlivými podskupinami. Bezprostředně po válce existovaly pouze dvě hlavní větve – první podporující exulanta Dona Juana, legitimního dědice posledního španělského krále Alfonse XIII, druhá pak stojící na straně karlistické, podporující přežívající linii neúspěšných pretendentů z dob karlistických válek. Již od samého počátku byly obě strany nakloněny Francově revoltě – vždyť sliboval restauraci monarchie. Karlisté byli navíc tradičními stoupenci hlubokého konzervativizmu. Ten však obě skupiny velmi rychle nepříjemně překvapil, když v obou případech odmítl ihned po válce uplatnit jejich dynastické nároky. Jeho vztah k oběma frakcím se ukázal jako přezíravý. Karlisty obratně využil jako přímé podporovatele ve válečném snažení, zatímco Donu Juanovi přímo zabránil ve vstupu do země, když se tento chtěl sám aktivně zapojit do boje proti republice.³⁸

V poválečném období byl královský titul pouze Francovým rukojmím, jehož vyděračský potenciál *caudillo* dlouhodobě a obratně využíval. v té době se na scéně postupně objevila řada nových kandidátů. Krom Dona Juana, karlisty Dona Javiera a jeho syna Carlose Huga se ozval též Juanův starší bratr Don Jaime (jenž se svých nároků ze zdravotních důvodů původně vzdal) a jeho syn Alfonso. Jisté, Francem nevyvrácené, naděje pak choval i jeho vlastní zeť Cristóbal Martínez-Bordiú.³⁹ Nejvýznamnější претендент však vyvstal z Francovy vlastní iniciativy. Ačkoliv *caudillo* nepovažoval Dona Juana za vhodného nástupce a nevěřil mu, preferoval zachování legitimní dynastie, zvolil tak třetí cestu nominace Juanova syna Juana Carlose, jehož si chtěl pro výkon úřadu vychovat dle svých vlastních představ.⁴⁰ Ve snaze udělat vše pro záchranu trůnu pro dynastii Don Juan s návrhem souhlasil, sám se však nároku vzdát odmítl. Francovo pohrdání jeho osobou ho zároveň velmi brzy přimělo k názorovému obratu, kdy se z původního podporovatele revolty stal agitátor za liberální demokracii,

³⁸ Preston, *Juan Carlos*, 10.

³⁹ Charles T. Powell, *El piloto del cambio: El rey, la monarquía y la transición a la democracia* (Barcelona: Planeta, 1991), 33–34.

⁴⁰ José María Toquero, *Franco y Don Juan* (Barcelona: Plaza y Janés, 1989), 103–104.

nad níž měl stát on jako „král všech Španělů“, jak to formuloval v roce 1945 ve svém manifestu z Lausanne.⁴¹ Stal se tak, i když poněkud nedobrovolně, prvním významným politikem agitujícím za sjednocení španělské společnosti, což, nutno zmínit, Franca značně popuzovalo. Jednání Dona Juana s diktátorem tak získalo konfrontační charakter a tímto de facto vznikla první opoziční monarchistická větev, dále zvaná *juanistas*, jejímiž čelnými představiteli se, krom vlastního pretendenta, stali novinář Luis María Anson a právník Joaquín Satrustegui.

Druhá větev se pak poněkud překvapivě zrodila i v táboře karlistickém, když se reálných nadějí vzdal Don Carlos Hugo a založil vlastní politickou stranu, paradoxně inspirovanou ideologií titoismu, ostře kontrastující s tradičním karlistickým konzervativizmem. v sedmdesátých letech se pak Hugo nebál ani spolupráce s komunisty.⁴²

Třetí, dlouho neviditelnou, skupinu pak představoval budoucí král Juan Carlos s podporou svého učitele, generálního tajemníka Movimienta Torcuato Fernández-Mirandy. Jejich aktivity po Francově smrti poněkud nečekaně, avšak zásadní měrou, přispěly k demontáži režimu způsobem, kdy bylo pokojně a zcela překonáno rozdělení společnosti do dvou kategorií, což je sice samo o sobě téma stojící mimo záběr této práce, druhý zmíněný aspekt je však pro její účely natolik relevantní, že mu bude určitá pozornost věnována i nadále.

2.2.3 Demokratická pravice

Přestože se v exilu přežívající demokratičtí pravicoví politici jako jediní do opoziční skupiny řadí snadno, je nutno poznamenat, že jejich vliv zaznamenal ještě větší úpadek, nežli vliv PSOE. Na rozdíl od socialistů ani nedošlo k jeho pozdějšímu obnovení – původní pravicové složky se buďto přizpůsobily a splynuly s Falangou, nebo exiloví politici, vzhledem k dlouhověkosti režimu, s narůstajícím věkem doslova vymírali.⁴³ v tomto depresivním scénáři se i po pádu republiky jako nejvýraznější lídr udržel bývalý předseda CEDy José María Gil-Robles, který úzce spolupracoval především s *juanisty* a stal se též výraznou osobností tzv. IV. kongresu evropského hnutí v Mnichově v roce 1962, kde se poprvé sešli představitelé většiny tehdejších opozičních hnutí, s výjimkou komunistů. Na tomto sjezdu byly prvně společně

⁴¹ Luis María Anson, *Don Juan* (Barcelona: Plaza & Janes, 1998), 239–241.

⁴² Pedro Vega a Fernando Jáuregui, *Crónica del antifranquismo: 1939-1975: Todos los que lucharon por devolver la democracia a España* (Barcelona: Planeta, 2007), 882.

⁴³ Carr a Fusi, 143.

formulovány teze o nutnosti obnovy jednoty španělského národa.⁴⁴ Význam kongresu byl však spíše symbolický a uzavíral kapitolu, v níž ještě exilová pravice hrála výraznou roli. Tu v následujících letech převzaly na síle nabírající levicové strany a organizace působící uvnitř Španělska.

2.2.4 Falangističtí reformisté

Na závěr této kapitoly je ještě nutné zmínit poslední, poněkud specifický dílek opoziční mozaiky. Jedná se o ty politiky působících v rámci Falangy, jež bychom zařadili do skupiny výše zmíněných *aperturistas*. Nejedná se sice o členy opozice per se – těžko hledat opozici v jednomyslně hlasujících kortesech – přesto by bylo chybou nezmínit tento element, který sledoval velmi podobný a režimu „protivný“ cíl jako autentická opozice. Reformní aktivity velkých osobností typu Adolfa Suáreze či Manuela Fragy po roce 1975 sice nespádají do záběru této práce, nicméně před rokem 1975 skutečně existovaly individuální snahy některých poslanců, *procuradores*, o implementování změn napomáhajících rehabilitaci poražených, byť jejich konkrétní výsledky byly pouze limitované.⁴⁵

⁴⁴ Romero Samper, 303–304.

⁴⁵ Aguilar, 96–97.

3 Opoziční spolupráce a praktické snahy o společenský smír

Zatímco na předchozích stránkách byla pozornost věnována obecným východiskům, na jejichž základě studovaná opoziční hnutí formulovala svoje praktické postoje a jednání ve snaze překlenout reálné symptomy rozdělené společnosti, smyslem této kapitoly je věnovat se těmto aktivním snahám již přímo. Původní dělení dle individuálních subjektů je nyní posunuto hlouběji do roviny vzájemných interakcí. Jedním z klíčových témat této kapitoly je pak případ komunistické strany, která, s ohledem na snahy o vybudování silné pozice ve frankistické, a pokud možno zejména postfrankistické společnosti, podstoupila radikální transformaci ze strany stalinistického typu ve stranu eurokomunistickou. Zvláštní pozornost bude též věnována unikátnímu vztahu mezi španělskou levicí, komunisty nevyjímaje, a revoltující částí katolické církve.

3.1 Transformace komunistické strany a její politika tzv. národního usmíření

Přerod okrajové, militantně stalinistické komunistické strany, která ještě koncem čtyřicátých let jako poslední skupina odmítala přijmout výsledek občanské války a pokračovala tak v guerillovém odboji, strany, v jejímž čele stála přesvědčená stalinistka Dolores Ibárruri, *La Pasionaria*, započal roku 1948 po schůzce vedení strany, tehdy v moskevském exilu, se Stalinem, Molotovem a Suslovem. PCE měla, dle usnesení z tohoto setkání, přistoupit k nové taktice v boji s Francovým režimem. Ta se měla posunout od přímé konfrontace, která už PCE v očích veřejnosti stavěla do pozice teroristů, nikoliv bojovníků za svobodu, k pragmatické spolupráci s ostatními opozičními hnutími.⁴⁶ Na tomto místě je nutno uvést, že se jednalo o akt vstřícnosti pramenící primárně z vypočítavosti, neboť o programovém umírnění strany v této době ještě nemůže být řeč. i tento strategický posun v chování PCE však byl nutným prvním krokem na cestě k většímu sblížení zbytku opozice a širší společnosti. Na základě usnesení z pátého sjezdu strany v roce 1954 tak měl režim být nově narušován prostřednictvím působení jak vlastních stranických, tak i nadstranických odbojových organizací, přičemž hlavním cílem měla prozatím být infiltrace vertikálních syndikátů.⁴⁷

⁴⁶ Maravall, „Spain: Eurocommunism and Socialism“, 221.

⁴⁷ Gregorio Morán, *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España: 1939–1985* (Barcelona: Planeta, 1986), 137.

o dva roky později bylo na konferenci strany v Praze vydáno programové prohlášení nazvané *Declaración del PCE sobre la reconciliación de los españoles y el cambiopacífico*, volně přeloženo jako „Deklarace PCE o španělském usmíření a o nenásilné změně“.⁴⁸ Zde již vedení strany přesněji definovalo politické subjekty, s nimiž si dokázalo za vhodných okolností spolupráci představit. Vzhledem ke skutečnosti, že se ústřední výbor strany stále skládal z přesvědčených stalinistů, může výčet znít poněkud překvapivě. Mezi těmi nejzajímavějšími uveďme například monarchistickou opozici (tehdy striktně pravicovou), klerikály, či dokonce proreformně smýšlející falangisty.⁴⁹ Koho naopak deklarace téměř opomíjí, jsou socialisté, a to i přesto, že s nimi mezi roky 1948 a 1954 ke snahám o navázání kooperace ze strany PCE docházelo.⁵⁰ Z této skutečnosti je patrné, že po zmíněných zásazích režimu proti PSOE a UGT v první polovině padesátých let, jež vedly de facto k jejich decimaci, již PCE reálně uvažovala o vybudování pozice hegemonu na poli levice.

Jak je patrné již z názvu, PCE se v programu distancovala od ozbrojené cesty ke svržení režimu. Odmítala tak další občanskou válku revidující výsledky války předchozí. To však neznamená, že by dlouhodobým cílem komunistů nebylo svržení režimu, pouze toho mělo být dosaženo prostřednictvím drobných dílčích kroků, a to i za cenu spolupráce nejen s ostatními opozičními subjekty usilujícími o jakoukoliv pozitivní transformaci režimu, ale také s vhodnými režimními strukturami. Samotný pád diktatury ovšem nebyl cílem konečným, tím zůstávala pochopitelně socialistická revoluce, k té však mělo dojít až ve svobodném prostředí, kde panuje svoboda projevu a názorů, politická pluralita, ale také svoboda vyznání. S těmito hodnotami se PCE v textu prohlášení ztotožňuje, ač se jedná pouze o prostředí sloužící za odrazový můstek na cestě ke skutečnému socialismu.⁵¹

Oficiální komunistická linie druhé poloviny padesátých let vycházela z předpokladu, že mizerný ekonomický stav země není slučitelný s dlouhodobým přežíváním režimu. Neutěšenost měla vést ke kolapsu, jenž se PCE snažila uspišit organizováním série rozsáhlých generálních stávek v letech 1958 a 1959, z nichž první byla symbolicky označena za „stávkou dne národního usmíření“. Obě akce však dopadly neúspěšně.⁵² Vedení strany, od roku 1960 již v čele se Santiagem Carrillem, nedokázalo

⁴⁸ Carrillo, 34–36.

⁴⁹ Tamtéž, 42.

⁵⁰ Tamtéž, 40.

⁵¹ Tamtéž, 44–45.

⁵² Maravall, 221.

předpovědět ekonomický vzestup země v šedesátých letech, který měl za následek patrný vzestup střední třídy, ale i zlepšené ekonomické podmínky dělnictva, což vedlo i k větší konformitě obyvatelstva. Že je v tomto prostředí kolaps režimu nepravděpodobný, a že je nutno zvolit nový postup, si ve vedení strany uvědomilo nejprve trio Fernando Claudín, Jorge Semprún a Francesc Vicens – za svoji negativistickou „herezi“ si však vysloužili v roce 1964 pouze vyloučení ze strany.⁵³ k témuž závěru však o dva roky později dospěl i sám Carrillo, což ho přimělo k provedení dalšího zásadního obratu ve strategii PCE.⁵⁴

Právě v tomto období lze identifikovat počátek příklonu PCE k modelu eurokomunismu po vzoru francouzských a italských komunistických stran. Carrillo se nevzdal strategie infiltrace a kooperace z padesátých let, ta se s ohledem na konzistentní pronikání členů CCOO do hierarchie vertikálních syndikátů ukázala jako úspěšná. Strana se však začala nově orientovat nikoliv pouze na dělnictvo, nýbrž také na sílící střední třídu a studentstvo – to pak zejména prostřednictvím SDE, Demokratického studentského syndikátu ustaveného v roce 1967.⁵⁵ PCE se tak měla stát standardní západoevropskou politickou stranou, atraktivní pro všechny sympatizanty levice, což se vzhledem ke kontinuální slabosti PSOE jevílo jako další logický krok na cestě k trvalé etablaci strany.⁵⁶

Od poloviny padesátých let se tedy komunistická strana dokázala přetransformovat z okrajové a věrně stalinistické strany na subjekt se širokým záběrem podporovatelů. Svoji překvapivou programovou umírněností se strana již více blížila eurokomunistickému modelu typickému pro italské a francouzské komunisty a její ambice nakonec sahaly i do takových sfér voličstva, které by standardně měly připadat spíše socialistické straně. Nový záběr komunistů byl nyní velmi podobný záběru reformující se katolické církve. Jak bude dále v textu ukázáno, šlo zde již nejen o dělnictvo, ale nově i o střední třídu. Vzhledem k absenci silné křesťanské demokracie nebyla církev pro komunisty politickým protivníkem – naopak, vzhledem k neexistenci legálních levicových struktur byly státem tolerované církevní organizace jedním z mála prostředků, jak podporovat sociální programy. Jelikož církev vykonávala dohled nad cenzurou, stal se určitý konsens s církví cílem i dříve jinak jasně antiklerikálních

⁵³ Preston, *El zorro rojo*, 265–266.

⁵⁴ Carr a Fusi, 163.

⁵⁵ Gregorio Valdevira, *La oposición estudiantil al franquismo* (Madrid: Síntesis, 2006), 93–94.

⁵⁶ Malerbe, 52.

komunistů – možnost publikovat v církevních tiskovinách byla značně atraktivní⁵⁷ Spolupráce PCE s vhodnými církevními strukturami tak byla posvěcena prohlášením generálního tajemníka strany Carrilla o hledání spolupráce s křesťanstvem z roku 1963, kde strana oceňovala změny probíhající v rámci katolické církve i přínos II. vatikánského koncilu.⁵⁸ Vznikla tak značně neortodoxní aliance, jejíž existence se však nadále ukazovala být výhodná pro obě strany, ať již z důvodů ideových, nebo alespoň strategických.

3.2 Obrat části katolické církve a její vztah k levici

Podobně jako komunistická strana, tak i její přímý konzervativní protějšek (tedy katolická církev) prodělal mezi lety 1955 až 1975 radikální vývoj. Zatímco PCE byla reformována shora, tedy následkem rozhodování ústředního výboru a generálního tajemníka, transformace církve započala zdola díky tomu, že se její řady rozšiřovaly o mladé kněží poznamenané občanskou válkou pouze zprostředkovaně, či téměř vůbec. Stejně jako u PCE se však jednalo o posun od radikálního uzavřeného postoje směrem k větší toleranci.

Původ vnitřního rozkolu katolické církve můžeme sledovat již na přelomu čtyřicátých a padesátých let, kdy došlo v rámci organizace Katolické akce (AC) k vytváření dceřiných spolků (mezi nimi jmenujme především tzv. Dělnická bratrstva Katolické akce (HOAC) a Katolickou dělnickou mládež (JOC)), jejichž cílem bylo znovuvybudování vztahu k dělnické třídě.⁵⁹ Triumfující církve poválečných let na tuto skupinu obyvatelstva hleděla s patrným despektem. Bylo to totiž z velké části právě dělnictvo, které se pod vlivem antiklerikalismu hromadně podílelo na násilí páchaném na kléru v době republiky a války, v menší míře však již i dříve. Nehledě na tuto averzi byla cílem církve úplná společenská rekatolizace, která tak měla zahrnout i její poraženou část.⁶⁰ Část mladšího kléru si však brzy uvědomila, že konverze shora se v tomto případě mívá účinkem, naopak jako lepší varianta se jevila misionářská činnost zdola, což také vysvětluje vznik výše zmíněných organizací.⁶¹ Byli to pak právě členové HOAC, kdož se podíleli na vzniku neoficiálních odborových organizací, a to nejen katolicky orientované USO (Unie odborů pracujících), ale již mnohem dříve i tzv.

⁵⁷ Rosa, 116–117.

⁵⁸ Carrillo, 156.

⁵⁹ Audrey Brasshoff, *Religion and Politics in Spain: The Spanish Church in Transition: 1962–96* (Houndmills: Pallgrave Macmillan, 1998), 7–8.

⁶⁰ Pérez-Díaz, 140–141.

⁶¹ Brasshoff, 8.

Dělnických komisí, tedy organizací, jež se brzy staly úzce napojenými na PCE. Katoličtí kněží se mezitím vydávali působit do oblastí chudých předměstí, kde se koncentrovala většina dělnické třídy.⁶² Otázka sociální role církve tak znovu nabyla na aktuálnosti.

Tento fenomén brzy získal legitimizující podporu přímo ze strany Svatého stolce. Roku 1958 dal zvolený papež Jan XXIII. ve svých encyklikách *Mater et Magistra* a *Pacem in Terris* záhy najevo, že postoj Vatikánu k otázce demokracie a socialismu doznal změny. Tento nový přístup církve byl stvrzen na Druhém vatikánském koncilu, jenž dospěl k závěrům sotva slučitelným s Francovým národním katolicismem. Vyslovil se ve prospěch liberálních demokracií a vzdal se mocenských ambic církve, zatímco socialismus a komunismus na koncilu odsouzeny nebyly.⁶³ Franco a jeho biskupové byli pochopitelně výsledky koncilu rozčarováni, nicméně ani jejich opatrná a pro veřejnost účelově přizpůsobená interpretace nedokázala skutečnou podstatu zastřít. Mladí španělští kněží se navíc běžně dostávali do zahraničí, kde mohli výsledky koncilu sledovat v praxi, přičemž tyto zkušenosti se posléze projeví i na jejich vztahu k levicovým idejím doma.⁶⁴

Působení Jana XIII. se však ve Španělsku dočkalo pozitivní odezvy nejen v případě nižšího kléru, který stál v stále silnější opozici vůči loajálním Francovým biskupům, ale i ve vyšších politických kruzích. v tomto kontextu zmiňme osobu Joaquína Ruiz-Giméneze, původně Francova ministra školství, který byl známý pro své křesťansko-demokratické postoje a vstřícný postoj k řešení sociálních otázek. Po ztrátě ministerské pozice v roce 1955 byl sice Giménez nucen se z nejvyšší politiky stáhnout, nadále si však udržoval vliv jako potenciální hlavní představitel španělské křesťanské demokracie. Byl tak osloven i Papežem Janem a po schůzce ve Vatikánu v roce 1962, kde byl požádán o šíření konciliárních myšlenek ve své zemi, založil časopis *Cuadernos para el diálogo* (Sešity pro dialog).⁶⁵ Tento režimem tolerovaný magazín se postupně stal nejvýznamnější tiskovinou publikující opoziční myšlenky. v kontextu této práce je však zajímavější, že ač šlo o projekt křesťanské demokracie, na jeho stránkách se postupně čím dál více prosazovali i levicoví autoři.⁶⁶

⁶² Carr a Fusi, 151.

⁶³ Brasshoff, *Religion and Politics in Spain*, 12–13.

⁶⁴ Pérez-Díaz, 148.

⁶⁵ Feliciano Montero, *La oposición durante el franquismo 4: La iglesia: De la colaboración a la disidencia (1956–1975)*, (Madrid: Encuentro, 2005), 179.

⁶⁶ Carr a Fusi, 152–153.

Zatímco ještě v polovině šedesátých let měl Franco vedení církve pevně na své straně, od druhé poloviny dekády začínalo být patrné, že konflikt, který byl doposud střetem probíhajícím uvnitř církve, začíná přerůstat v přímý konflikt mezi církví a režimem. Příčinou tohoto obratu se stala prostá skutečnost, že Francovi již pomalu řídly kádry loajálních vysokých církevních hodnostářů. Biskupové, kteří ještě pamatovali válku a udržovali si tak averzi vůči všemu opozičnímu, byli s narůstajícím věkem nuceni opouštět své funkce, zatímco nových lojalistů přibývalo minimum, a naopak generace mladých kněží přímo ovlivněná duchem koncilu se tak nyní dostávala blíže „ke kormidlu“.⁶⁷ Franco však na základě konkordátu s Vatikánem z roku 1953 stále držel moc rozhodovat o jmenování biskupů. Tohoto privilegia se vzdal až v roce 1976 král Juan Carlos, nicméně již v roce 1968 se nový papež Pavel VI., pokračovatel linie svého předchůdce, kriticky vyjádřil ke stavu španělské církve a zpochybnil nárok státu na udržení si této výsady v nové době.⁶⁸ Při jmenování biskupů tak bylo toto pravidlo obcházeno tím, že Svatý stolec režimu předkládal pouze velmi úzký seznam kandidátů.⁶⁹ v roce 1966 na nově zorganizované španělské biskupské konferenci, která nyní rozhodovala o směřování národní církve, ztráceli staří biskupové hlasovací právo. Tím naopak disponovali mladí pomocní biskupové, jejichž jmenování nemuselo být státem posvěceno. Když byl v roce 1971 po smrti Francova spřízněnce, madridského arcibiskupa Morcilla, zvolen předsedou konference liberál Vicente Enrique y Tarancón, přítel Pavla VI., církev byla definitivně nasměrována k vnitřní reformě volající po sekularizaci a po otevřeném smíru s *vencidos*, a to ke značné nelibosti režimu.⁷⁰ Režim tak přišel o jeden ze svých dvou legitimizujících pilířů.

Rozhodnutí španělské katolické církve odklonit se definitivně od režimu pramenilo i z jejích vlastních existenciálních obav. Vlivem všeobecných společenských proměn šedesátých let docházelo k čím dál větší uvolněnosti obyvatelstva, samotného kléru také rapidně ubývalo – jen mezi lety 1965 a 1975 přišla církev o více než 5000 kněží.⁷¹ Snaha o sekularizaci a odklon od rezivějícího frankistického režimu tak byla snahou zachovat si morální autoritu v očích veřejnosti. Církev již nechtěla riskovat, že

⁶⁷ Francisco Martín Hernández a José Carlos Martín de la Hoz, *Historia de la iglesia en España* (Madrid: Palabra, 2009), 291.

⁶⁸ José Manuel Cuenca Toribio, *Relaciones Iglesia-Estado en España contemporánea (1833–1985)* (Madrid: Alhambra, 1985), 125–126.

⁶⁹ Pérez-Díaz, 166.

⁷⁰ Chalupa, 51.

⁷¹ Hernández a Carlos Martín, 283.

by s pádem režimu byla jako jeho služebník na dno stažena i ona sama – zvolila si tak vlastní cestu.

4 Výsledky smírčích snah

Zatímco v předchozích kapitolách byla analyzována historická pozadí a východiska zkoumaných subjektů, na což navázala analýza příkladů jejich postupu při snahách o dosažení národního smíru, smyslem této poslední kapitoly je zhodnotit výsledky těchto snažení. v první části je předmětem zájmu otázka hodnocení jejich úspěšnosti. Je hledána odpověď na to, zda byly naplněny deklarované cíle těchto hnutí, jakož i na to, jaké byly praktické výsledky vynaložených úsilí, nehledě na jejich politický dopad. Naopak ve druhé části kapitoly budou rozebrány důsledky snahy o rekonziliaci v období demokratické tranzice.

4.1 Úspěšnost opoziční spolupráce

Obě strany analyzované v předchozí kapitole dokázaly svoje ambice alespoň z části naplnit, což mělo zásadní dopad na španělskou společnost jako takovou. Komunisté ve své politice národního usmíření sledovali dva cíle. První z nich, tedy strategickou spoluprací s ostatními opozičními uskupeními za účelem oslabení režimu a vybudování prostředí vhodného pro případnou socialistickou revoluci, skutečně plnit dokázali. Docházelo k soustavnému pronikání členů CCOO do Vertikálního syndikátu, rozvíjela se spolupráce s katolickými dělnickými a studentskými organizacemi. Cíl svrhnout diktaturu však, přes úvodní optimismus ústředního výboru, naplněn být nemohl, houževnatost režimu překonala očekávání strany. s úmrtím Franca byl tento optimismus nakrátko obnoven, rychle se však ukázalo, že přechod k demokracii má proběhnout mimo režii přímé opozice.⁷² Jeho motorem se nakonec stala reformní frankistická klika a nový monarcha, levice se tak při budování demokracie musela spokojit s rolí druhořadého partnera, nikoliv organizátora.

Z praktického hlediska však smírčí politika PCE úspěchu dosáhla, když se strana úspěšně stala iniciátorem vzniku společného opozičního hnutí Demokratické junty. Ač k jejímu založení došlo až v roce 1974, tedy v pozdní fázi života diktatury, skutečnost, že se v jedné straně sešly subjekty reprezentující všechny politické proudy, nelze nežli ocenit. Hnutí tak zahrnovalo krom komunistů i Juanisty, tedy monarchisty, Galvánovy socialisty, karlistické socialisty Carlose Huga, či klerikály Ruize-Giméneze.⁷³ Tato

⁷² Jiří Kunc, *Stranické systémy v rekonstrukci: Belgie, Itálie, Španělsko, Československo, Česká republika* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2000), 140.

⁷³ Pedro Vega a Fernando Jáuregui, *Crónica del antifranquismo*, 881–882.

pestrá mozaika je testamentem úspěšností smířčího hnutí. Paradoxně největší problém nastal v případě kooperace s druhou hlavní levicovou silou, tedy socialisty, kteří se pod novým vedením Felipe Gonzáleze teprve vzpamatovali z úpadku prodělaného v době diktatury a nadále vnímali PCE jako hrozbu.⁷⁴ Zde se však nejednalo o konflikt mezi skupinou vítězů a poražených, nýbrž o politický boj v rámci levice – nelze ho tak vnímat jako příznak neúspěchu smířčích snah. i tento svár byl nakonec překonán po smrti Franca, kdy se opozice spojila v rámci jednotné organizace, v tzv. Platajuntě.⁷⁵

4.2 Nástin vlivu smířčích snah na průběh demokratické tranzice

Úspěšný proces rekondiliačních snah měl za následek především tu skutečnost, že demokratická tranzice vůbec mohla takto pokojnou cestou proběhnout. Bylo by chybou považovat hrozbu ozbrojeného konfliktu za nereálnou. Jen mezi lety 1975 a 1982 padlo za oběť násilným činů spáchaných radikální levicí či pravicí přes 400 osob.⁷⁶ Pokud by po roce 1975 zůstalo mezi politickými subjekty napětí větší, není vyloučeno, že by tyto incidenty mohly jako záminka pro vypuknutí nového konfliktu posloužit. Vůli udržet dosažený smír prokázala komunistická strana v jedné z nejvyhrocenějších situací v roce 1977, kdy se zdržela prudké reakce následně po zavraždění pěti právníků Dělnických komisí v ulici Atocha.⁷⁷ Ještě vyhrocenější situace pak nastala v únoru roku 1981 při tzv. *Tejerazu*, zoufalém pokusu malé části španělské armády o znovupřevzetí moci a o restauraci frankismu. Fakt, že španělská levice tento tlak ustála, významně přispěl k zachování mírového stavu.

Pokud je řeč o levici, není možno opominout jeden z nejpodstatnějších výsledků smířčích snah, jímž se stala legalizace komunistické strany v roce 1977. Problematika legalizace PCE se v průběhu demokratické tranzice ukázala být nejpalčivějším problémem. Pouze skutečnost, že se strana dokázala v průběhu šedesátých a sedmdesátých let pod Carrillovým vedením přetransformovat v eurokomunistickou stranu, nakonec legalizaci umožnila. Míra vstřícnosti PCE byla místy až nečekaná a strana nakonec neměla problém ani s přijetím monarchistického zřízení. Santiago Carrillo si totiž vybuodoval solidní vztah i s králem Juanem Carlosem, který se nakonec

⁷⁴ Tamtéž, 883.

⁷⁵ Chalupa, 92.

⁷⁶ Omar G. Encarnación, „Reconciliation after Democratization: Coping with the past in Spain“, *Political Science Quarterly* 123(2008): 440.

⁷⁷ Javier Tusell, „La transición a la democracia en España como fenómeno de historia política“ in *La transición a la democracia en España*, Manuel Redero San Román (Madrid: Marcial Pons, 1994), 71–72.

stal iniciátorem celého legalizačního procesu.⁷⁸ Juan Carlos si uvědomoval význam nutnosti stát se skutečně králem „všech Španělů“, jak již zamýšlel jeho otec, jenž nakonec tímto uznání synova nástupnictví podmínil.⁷⁹ Legalizace PCE, jež byla společným dílem krále, premiéra Suáreze a generálního tajemníka Carrilla, se při budování svobodné politické kultury stala tím posledním dílkem. Před prvními volbami nikdo nedokázal odhadnout skutečnou velikost voličské základny komunistů vzhledem k její podzemní činnosti, jelikož si však strana v období frankismu budovala image hlavní protirežimní síly, očekávalo se, že její podpora bude značná.⁸⁰ Vyřazení tak velkého dílu společnosti z demokratizačního procesu by celý proces tranzice devalvovalo, legalizace se tak stala nutností. Je třeba podotknout, že nebýt vnitřní transformace, kterou si strana prošla, by k legalizaci sotva mohlo dojít bez prudké reakce z okruhů *bunkru*, silně napojeného na armádu.⁸¹ Rekondiční politiku PCE tak nakonec můžeme označit za příčinu úspěšného průběhu demokratické transformace.

Dalším praktickým důsledkem smířčí politiky pak byl poněkud nečekaný ústup katolické církve z politiky. Ačkoliv se původně očekávalo, že se po pádu režimu křesťanská demokracie v čele s lídry, jako byl Ruiz-Giménez, představí v roli jedné z dominantních politických sil, skutečnost se ukázala poněkud odlišnou. Katolická církev se v průběhu tranzice držela sekularizačních tendencí patrných již v letech sedmdesátých pod vedením kardinála Tarancóna, a pokud jde o její roli ve státě, spokojila se v nově připravované ústavě s pouhou klauzulí o výjimečné pozici katolické církve v dějinách španělského národa. Potenciální elektorát lidových stran tak nakonec připadl straně premiéra Suáreze UCD (Unie demokratického středu).⁸² Absence politicky angažované církve vedla k vysoké míře liberalizace španělské politiky, kdy lze tuto zemi v porovnání s ostatními tradičně katolickými státy vnímat jako značně pokrokovou, čehož bylo dosaženo právě díky smířčímu přístupu katolické části obyvatelstva. Vzhledem k tomuto tolerantnímu a sekularizujícímu přístupu si církev udržela svůj morální kredit a dokázala zapadnout do konceptu moderní církve prezentovaného na druhém vatikánském koncilu.

⁷⁸ Charles Powell, „Ely rey y la monarquía en la transición a la democracia en España“, *Aportes* 53 (2003), 9.

⁷⁹ Preston, Juan Carlos, 390–391.

⁸⁰ José Luis Vilallonga, *Hovory s Juanem Carlosem, králem španělským* (Praha: Český spisovatel, 1995), 93.

⁸¹ Javier Tusell, *Spain: From Dictatorship to Democracy: 1939 to the Present* (Oxford: Blackwell Pub., 2007), 287.

⁸² Pablo Martín de Santa Olalla Saludes, *El rey, la iglesia y la transición* (Madrid: Sílex, 2012), 128–130.

Ačkoliv je poklidnost celého demokratizačního procesu úctyhodná, nelze na závěr nepřipomenout také jeho stinnou stránku. Nekonfrontační přístup všech stran podílejících se na tranzici vyústil v to, co je nazýváno tzv. paktem zapomnění.⁸³ Jeho podstatou byla vůle ignorovat zločiny a křivdy spáchané vítězi i poraženými v období konfliktu i diktatury, tak aby bylo zabráněno vypuknutí možných nových averzí způsobených probíráním se chmurnou historií. Tento pakt byl roku 1977 za všeobecné podpory stvrzen všeobecnou amnestií, ta však znamenala pouze zapomenutí, nikoliv odčinění křivd.⁸⁴ Z politiky zapomnění těžila nová politická elita, která se z větší části stále skládala z bývalých frankistů, a nemusela se tak obávat lustrací či jiné formy perzekuce. Tato situace do určité míry vyhovovala i komunistům a socialistům, kteří se nemuseli zodpovídat z přečinů a aktů teroru v době války a guerillového odboje – vždyť i Carrillo byl obviněn z podílu na masové vraždě. Kdo však z nové situace rozhodně těžit nemohl, byly oběti frankistického režimu, které se nikdy nedočkaly plnohodnotné rehabilitace. Jediným aktem solidarity se tak stalo obnovení vyplácení důchodů veteránům republikánské armády.⁸⁵ Na absenci tranzicionální justice již v devadesátých letech upozornil Gregorio Morán.⁸⁶ Všeobecná debata na toto téma však byla rozvířena až o více nežli dekádu později v souvislosti s přijetím tzv. zákona o historické paměti v roce 2007.⁸⁷ s dědictvím frankismu se tak země vyrovnává až více nežli 30 let po pádu diktatury.

⁸³ Oxana Shevel, „The Politics of Memory in a Divided Society: a Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine“ *Slavic Review* 70 (2011): 138–139.

⁸⁴ Omar G. Encarnación, „Reconciliation after Democratization: Coping with the past in Spain“, *Political Science Quarterly* 56 (2012): 180.

⁸⁵ Elena Yeste, „La transición española: Reconciliación nacional a cambio de desmemoria: El olvido público de la guerra civil“, *Historia actual online*, 21(2010): 10.

⁸⁶ Gregorio Morán. *El precio de la transición* (Madrid: Akal, 2015), 107–108.

⁸⁷ Encarnación, „Reconciliation after Democratization“, 437.

Závěr

Proces španělského *reconciliación nacional*, tedy národního smířování, probíhal na více frontách již od poloviny padesátých let až do pádu frankistické diktatury. Jednalo se o snahu překonat křivdy a antipatie, které dlouhodobě již od devatenáctého století rozdělávaly španělskou společnost na dva tábory – konzervativní a progresivní. Vzhledem k výsledku španělské občanské války bylo toto dělení prakticky posunuto do roviny vítězů a poražených, a vznikly tak dvě třídy občanů. v první kapitole této práce bylo s těmito dvěma pojmy dále pracováno tak, aby bylo ujasněno, jak jsou do skupin španělské společnosti pro účely této práce řazeny. Pro další kapitoly byly též vymezeny klíčové pojmy smířování a spolupráce, jejichž význam také není v kontextu poválečného Španělska zcela jednoznačný.

V druhé kapitole již bylo pracováno přímo se subjekty, které se s politikou smíření pojily, ať již byly jejími iniciátory, nebo alespoň v jejím kontextu zaujímaly specifickou, byť ne nutně zcela vstřícnou pozici. v této části práce bylo dále poukázáno na skutečnost, že podmínky pro smířčí iniciativy vznikaly v obou hlavních táborech. Vzhledem k trvale triumfalistické politice frankistického režimu se tak do opozičního postoje dostaly vcelku přirozeně nejen skupiny z řad poražených, avšak, poněkud více překvapivě, také skupiny původních vítězů.

Hlavním praktickým příkladům smířčích snah se pak věnovala část třetí. Aktivity a motivace obou stran byly vysvětleny na příkladech dvou nejvýznamnějších aktérů rekongiliace, tedy komunistické strany a španělské katolické církve. Bylo ukázáno, že v obou případech muselo být smířčí úsilí doprovázeno i nevyhnutelnou vnitřní transformací iniciativních stran. Komunistická strana v tomto ohledu zvolila cestu všeobecně přijatelného eurokomunismu, jímž nahradila původní ortodoxní stalinistickou linii. Církev naopak zvolila strategii otevřenosti, liberalismu a socialismu, aby tak dokázala udržet svoji pozici i v podmínkách čím dál více sekularizované společnosti.

V poslední části byla věnována pozornost oběma hlavním výzkumným otázkám. Na základě zjištění z kapitoly třetí byly nejprve zhodnoceny výsledky opozičních smířčích snah z hlediska jejich reálné úspěšnosti. Taktika uplatňovaná komunisty, tedy strategická spolupráce s ostatními opozičními hnutími a infiltrace frankistických struktur, skončila úspěchem. PCE dokázala úspěšně kooperovat i s klerikály v rámci dělnických, odborových a studentských organizací. Dynamičtější část církve naopak

dokázala znovu vybudovat svůj vztah k dělnické třídě a nalézt shody s programy levicových hnutí, a to včetně komunistů. Symbolickým završením smířčího úsilí byla poté institucionalizovaná spolupráce v podobě Demokratické junty vzniklé v roce 1974, kdy se v jedné organizaci sešla opoziční uskupení sahající od komunistů po monarchisty. Ačkoliv opoziční spolupráce vytvářela tlak na režim a církevní revolta přímo narušovala legitimitu režimu, nestala se nakonec přímou příčinou jeho pádu. Z tohoto hlediska tak nelze říci, že byly ambice opozice zcela naplněny. Při hledání odpovědi na otázku týkající se důsledků politiky smiřování je nutno konstatovat, že tyto byly z pohledu opozice ambivalentní. Úspěch opozice sice znamenal snazší přechod k demokracii, neboť hrozba vypuknutí nového ozbrojeného konfliktu byla omezena. Povedlo se také úspěšně legalizovat PCE, čímž transformace získala na mezinárodní kredibilitě. Nicméně ze smíru vycházející politika tzv. paktu zapomnění zabránila vzniku prostředí, ve kterém by došlo k uznání obětí frankismu a k narovnání křivd napáchaných v době existence dvojího Španělska. Vzhledem k tomu, že se toto téma v souvislosti s ústupem od politiky zapomnění znovu dostalo do popředí zájmu, se poslední zmíněná skutečnost od konce dvacátého století však stává předmětem nové kritiky.

Summary

The Spanish *reconciliación nacional*, i.e. the national reconciliation process, was taking place on more fronts from the mid-fifties until the fall of Franco's dictatorship. It was an endeavour directed at overcoming the wrongs and antipathies that since the nineteenth century had for long been dividing the Spanish society into two camps – the conservative one and the progressive one. In view of the outcome of the Spanish Civil War, this division virtually transcended to a distinction between the winners and the losers, with two classes of citizens emerging as a result. The first chapter of this thesis elaborated some further on these two notions to make clear how these might fit in the groups of the Spanish society for the purposes of this thesis. Also the key notions of reconciliation and cooperation used in the following chapters were delimited here, whose meanings were not quite unambiguous within the context of the post-war Spain.

The second chapter already dealt with the entities directly related to the reconciliation policy, no matter whether being its initiators or at least assuming a specific, if not necessarily a wholly accommodating position within its context. This part of the thesis further pointed out that the conditions facilitating the conciliatory initiatives were indeed arising in both major camps. Due to the permanently triumphant policy maintained by the Franco's regime, the opposition could quite naturally embrace various groups ranging not only from the losers, but, somewhat more surprisingly, also from the original winners.

The key practical examples of the conciliatory endeavours were then discussed in the third chapter. The activities and the motivations of both camps were explained using the example of the two most significant conciliatory players, i.e. the Communist Party and the Spanish Catholic Church. It was demonstrated that in both cases the conciliatory efforts had to be accompanied also by an inevitable inner transformation of the parties taking the initiatives. In this respect, the Communist Party chose the path of a generally acceptable euro-communism and used it to replace its original orthodox Stalinist direction. The Church on the contrary opted for a policy of openness, liberalism and socialism to be able to maintain its position under the conditions of an increasingly more secularised society.

The last part paid attention to both key research targets. Building upon the findings of the third chapter, the outcomes of the opposition conciliatory endeavours were first reviewed in light of their actual fruitfulness. The tactic pursued by the

Communists, i.e. strategic cooperation with the other opposition movements and infiltration of Franco's structures, was crowned with success. PCE even managed to successfully cooperate with the clerics within the labour, unionist and student organizations. On the contrary, the more dynamic part of the Church succeeded in restoring its relationship to the working class and in finding coincidences with the agendas of the leftist movements, inclusive of the Communists. A symbolical round-off of the conciliatory efforts was then the institutionalized cooperation in the form of a Democratic Junta established in 1974, when opposition groups ranging from Communists to Royalists were brought together under one umbrella organization. Although the opposition cooperation exerted pressure upon the regime and the Church revolt directly affected the regime's legitimacy, it did not become a direct cause of the regime's fall in the end. From this point of view, it is therefore impossible to conclude that the ambitions of the opposition have been fully met. While looking for an answer to the question concerning the consequences of the reconciliation policy, it has to be stated that these have been ambivalent from the opposition's perspective. The success of the opposition did facilitate an easier transition to democracy, as the threat of an outbreak of a new armed conflict had been restrained. PCE was also successfully authenticated, whereby the transformation gained on international credibility. Nevertheless, the policy of a so-called oblivion pact based on reconciliation prevented such an environment from being formed that would allow for the acknowledgement of the Franco regime's victims and for the making up for the wrongs committed at the time of the existence of a dual Spain. As, due to the retreat from the policy of oblivion, this topic has once again appeared at the forefront of the public interest, the last mentioned fact has been subject to a new wave of criticism since the end of the twentieth century.

Použitá literatura

Knihy

Audrey Brasshoff. *Religion and Politics in Spain: The Spanish Church in Transition: 1962–96* (Houndmills: Pallgrave Macmillan, 1998), 145 s.

Charles T. Powell. *El piloto del cambio: El rey, la monarquía y la transición a la democracia* (Barcelona: Planeta, 1991), 325 s.

Daniel Francisco Álvarez Espinosa. *Cristianos y marxistas contra Franco* (Cádiz: Servicio de publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2003), 452 s.

Feliciano Montero. *La oposición durante el franquismo 4: La iglesia: De la colaboración a la disidencia (1956–1975)* (Madrid: Encuentro, 2005), 355 s.

Francisco Martín Hernández a José Carlos Martín de la Hoz. *Historia de la iglesia en España* (Madrid: Palabra, 2009), 316 s.

Gregorio Morán. *Miseria y grandeza del Partido Comunista de Españ: 1939–1985* (Barcelona: Planeta, 1986), 656 s.

Gregorio Morán. *El precio de la transición* (Madrid: Akal, 2015), 270 s.

Gregorio Valdevira. *La oposición estudiantil al franquismo* (Madrid: Síntesis, 2006), 271 s.

Javier Tusell. *Spain: From Dictatorship to Democracy: 1939 to the Present* (Oxford: Blackwell Pub., 2007), 504 s.

Tusell, Javier a Alvaro Soto Carmona. *Historia de la transición, 1975–1986* (Madrid: Alianza Editorial, 1996), 356 s.

Jiří Chalupa. *Jak umírá diktatura: Pád Frankova režimu ve Španělsku* (Olomouc: Votobia, 1997), 220 s.

Jiří Kunc. *Stranické systémy v rekonstrukci: Belgie, Itálie, Španělsko, Československo, Česká republika* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2000), 262 s.

John Van der Kiste. *a Divided Kingdom: The Spanish Monarchy From Isabel To Juan Carlos* (Stroud: Sutton Publishing Limited, 2007), 248 s.

José Luis de Villalonga. *Hovory s Juanem Carlosem, králem španělským* (Praha: Český spisovatel, 1995), 216 s.

José Manuel Cuenca Toribio. *Relaciones Iglesia-Estado en España contemporánea (1833–1985)* (Madrid: Alhambra, 1985), 162 s.

José Maravall. *Dictatorship and Political Dissent: Workers and Students in Franco's Spain* (New York: St. Martin's Press, 1978), 199 s.

José María Toquero. *Franco y Don Juan* (Barcelona: Plaza y Janés, 1989), 449 s.

Luis María Anson. *Don Juan* (Barcelona: Plaza & Janes, 1998), 479 s.

Pablo Martín de Santa Olalla Saludes, *El rey, la iglesia y la transición* (Madrid: Sílex, 2012), 240 s.

Paloma Aguilar Fernández. *Memory and Amnesia: The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy* (New York: Berghahn Books, 2002), 330 s.

Paul Preston. *The Politics Of Revenge: Fascism and the Military in Twentieth-Century Spain* (London: Unwin Hyman, 1990), 215 s.

Paul Preston. *Juan Carlos: Steering Spain from Dictatorship to Democracy* (London: Harper Press, 2012), 614 s.

Paul Preston. *El zorro rojo: La vida de Santiago Carrillo* (Barcelona: Debate, 2013), 453 s.

Pedro Vega a Fernando Jáuregui. *Crónica del antifranquismo: 1939-1975: Todos los que lucharon por devolver la democracia a España* (Barcelona: Planeta, 2007), 1117 s.

Pierre Conard Malerbe. *La oposición al franquismo, 1939–1975* (Oviedo: Naranco, 1977) 220 s.

Raymond Carr a Juan Pablo Fussi. *España: De la dictadura a la democracia* (Barcelona: Planeta, 1979), 288 s.

Richard Gunther, José R. Montero a Joan Botella. *Democracy in Modern Spain* (New Haven: Yale University Press, 2004), 478 s.

Romero Samper Milagrosa. *La oposición durante el franquismo 3: El exilio republicano* (Madrid: Encuentro, 2005), 339 s.

Santiago Carrillo. *Eurocomunismo y estado* (Barcelona: Crítica 1977), 217 s.

Santiago Carrillo. *La difícil reconciliación de los españoles: De la dictadura a la democracia* (Barcelona: Planeta, 2011), 277 s.

Sergio Vilar. *La oposición a la dictadura: Protagonistas de la España democrática* (Barcelona: AYMA, 1976), 708 s.

Víctor Pérez-Díaz. *The Return of Civil Society: The Emergence of Democratic Spain* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993), 357 s.

Články

Edward J. Heubel, „Church and State in Spain: Transition toward Independence and Liberty“, *The Western Political Quarterly* 81, 1 (1977): 125–139.

Elena Yeste, „La transición española: Reconciliación nacional a cambio de desmemoria: El olvido público de la guerra civil“, *Historia actual online*, 21(2010): 7–12.

Enrique Berzal de la Rosa, „Contribución de la iglesia a la reconstrucción del sindicalismo de clase en España durante el franquismo“, *Historia actual online*, 35, 3 (2014): 113–126.

Charles Powell, „Ely rey y la monarquía en la transición a la democracia en España“, *Aportes* 53, 18 (2003), 4–15.

Juan José Linz, „Church and State in Spain from the Civil War to the Return of Democracy.“ *Daedalus* 120, 3, (1991): 159–178.

Maravall, José María, „Spain: Eurocommunism and Socialism.“ *Political Studies* 27, 2 (1979): 218–235.

Oxana Shevel, „The Politics of Memory in a Divided Society: a Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine“ *Slavic Review* 70, 1 (2011): 136–164.

Omar G. Encarnación, „Reconciliation after Democratization: Coping with the past in Spain“, *Political Science Quarterly* 123, 3 (2008): 435–459.

Omar G. Encarnación, „Reconciliation after Democratization: Coping with the past in Spain“, *Political Science Quarterly* 56 (2012): 179–192.